

دانشگاه پیام نور مرکز تهران
دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی
گروه برنامه‌ریزی درسی

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد
در رشته برنامه‌ریزی درسی

عنوان پایان نامه :

بررسی جایگاه تربیت مدنی در کتابهای درسی تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی تحصیلی در سال
تحصیلی ۸۸-۸۹

استاد راهنما :

سرکار خانم دکتر پروین احمدی

استاد مشاور :

جناب آقای دکتر محمدرضا سرمدی

پژوهشگر :

زهرة حسن‌زاده

خرداد ماه ۱۳۸۹

تقدیم به:

پدر دلسوز و مهربان و مادر بزرگووارم

و همسر فداکارم

که صبور چون کوه

و زلال چون رودند

با سپاس از:

- استاد عزیزم سرکار خانم دکتر پروین احمدی که با ارائه پیشنهادات و راهنمایی‌های ارزنده در تمامی مراحل پایان‌نامه مرا یاری نمودند.

- استاد بزرگوارم جناب آقای دکتر سرمدی که در پیشبرد و تکمیل پایان‌نامه از راهنمایی‌های گرانبخشان بهره گرفتم.

- خانواده مهربان و صبورم که همواره مرا حمایت کردند.

- همسرم که بهترین مشوق در ادامه این راه بودند.

یکی از رسالتهای عمده نظام آموزش و پرورش اجتماعی ساختن افراد است. تربیت اجتماعی یکی از اساسی‌ترین جنبه‌های تربیت است که از جایگاه ویژه‌ای در فرایند تعلیم و تربیت برخوردار است. در نظام آموزش و پرورش کودک قواعد اخلاقی، عرف اجتماعی، نگرش‌ها و شیوه‌های برقراری ارتباط را می‌آموزد زیرا که نیاز امروز جامعه ایران حضور انسانهایی آگاه، مشارکت‌جو، حساس به مسائل جامعه، علاقه‌مند به تعامل و گفتگو است که در تمامی زمینه‌های اجتماعی داوطلبانه مشارکت داشته باشند.

پژوهش حاضر با توجه به ضرورت پرورش تربیت اجتماعی دانش‌آموزان، در جستجوی جایگاه تربیت مدنی در کتابهای درسی تعلیمات اجتماعی سال اول، دوم و سوم راهنمایی است، لذا نوع تحقیق کاربردی و روش مورد استفاده در این تحقیق کیفی به کمک تحلیل محتوای متن است. بدین منظور با بهره‌گیری از روش تحلیل محتوا کتابهای درسی تعلیمات اجتماعی سال اول، دوم و سوم راهنمایی در سال ۱۳۸۸ مورد بررسی قرار گرفته و تجزیه و تحلیل اطلاعات حاصله از نوع استقرایی و از طریق ماتریس انجام گرفته است.

نتایج پژوهش نشان می‌دهد که کتابهای مورد نظر چندان به صورت عمیق و جدی به مقوله تربیت مدنی نپرداخته‌اند. چنانچه به برخی نمادهای تربیت مدنی اصلاً توجهی نشده است و مابقی نمادهای تربیت مدنی نیز با فراوانی بسیار پایین در کتابهای مدنظر گنجانیده شده است. در مجموع براساس یافته‌های پژوهش، تربیت مدنی در کتابهای مورد نظر جایگاه مطلوب و قابل توجهی ندارد.

کلید واژه‌ها: تربیت مدنی، کتاب درسی، دوره راهنمایی تحصیلی، تعلیمات اجتماعی

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	فصل اول (کلیات تحقیق)
۱-۱-۱	مقدمه
۲-۱-۱	بیان مسئله تحقیق
۳-۱-۱	اهمیت و ضرورت انجام تحقیق
۴-۱-۱	اهداف پژوهش
۶-۱-۱-۱	هدف اصلی پژوهش
۶-۱-۱-۲	اهداف ویژه پژوهش
۷-۱-۱-۵	پرسش های پژوهش
۷-۱-۵-۱	پرسش اصلی و پرسشهای ویژه پژوهش
۷-۱-۶	تعریف مفاهیم و اصطلاحات

فصل دوم (مبانی نظری و پیشینه تحقیق)

۱-۲-۱	مقدمه
۲-۲-۲	اهمیت نهاد آموزش و پرورش
۳-۲-۳	کارکردهای نظام آموزش و پرورش
۴-۲-۴	مفاهیم و تعاریف برنامه درسی
۵-۲-۵	محتوا

- ۲-۶- کتب درسی ۲۱
- ۲-۷- آموزش و پرورش دوره راهنمایی تحصیلی ۲۲
- ۲-۸- مبانی روان‌شناختی دوره راهنمایی تحصیلی ۲۳
- ۲-۸-۱- رشد جسمی ۲۴
- ۲-۸-۲- رشد شناختی ۲۴
- ۲-۸-۳- رشد اخلاقی ۲۶
- ۲-۸-۴- رشد اعتقادی ۲۶
- ۲-۸-۵- رشد عاطفی ۲۷
- ۲-۸-۶- رشد اجتماعی ۲۸
- ۲-۹- اهداف اجتماعی آموزش و پرورش دوره راهنمایی تحصیلی ۲۹
- ۲-۱۰- اصول آموزش و پرورش دوره راهنمایی تحصیلی ۳۰
- ۲-۱۱- مطالعات اجتماعی چیست؟ ۳۱
- ۲-۱۲- اهداف کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی ۳۵
- ۲-۱۲-۱- اهداف تعلیمات اجتماعی سال اول راهنمایی تحصیلی ۳۷
- ۲-۱۲-۲- اهداف تعلیمات اجتماعی سال دوم راهنمایی تحصیلی ۳۹
- ۲-۱۲-۳- اهداف تعلیمات اجتماعی سال سوم راهنمایی تحصیلی ۴۰
- ۲-۱۳- معنی و مفهوم تربیت ۴۲
- ۲-۱۳-۱- اهمیت تعلیم و تربیت ۴۳
- ۲-۱۳-۲- تربیت بدنی و جنسی در دوره نوجوانی ۴۵
- ۲-۱۳-۳- تربیت عقلی در دوره نوجوانی ۴۶
- ۲-۱۳-۴- تربیت اخلاقی و اجتماعی در دوره نوجوانی ۴۸

- ۲-۱۴- تربیت اجتماعی..... ۴۹
- ۲-۱۵- تربیت مدنی..... ۵۲
- ۲-۱۶- پیشینه پژوهش..... ۵۷
- ۲-۱۶-۱- پژوهشهای انجام شده در داخل کشور..... ۵۷
- ۲-۱۶-۲- پژوهشهای انجام شده در خارج کشور..... ۶۳

فصل سوم (متدلوژی پژوهش)

- ۳-۱- مقدمه..... ۶۵
- ۳-۲- روش پژوهش..... ۶۵
- ۳-۳- ابزار اندازه گیری و روش جمع آوری اطلاعات..... ۶۵
- ۳-۴- جامعه آماری..... ۶۶
- ۳-۵- نمونه و شیوه نمونه گیری..... ۶۶
- ۳-۶- روش تجزیه و تحلیل اطلاعات..... ۶۷
- ۳-۷- مراحل انجام تحلیل محتوا..... ۶۷
- ۳-۷-۱- شناسایی اسنادی که مربوط به اهداف پژوهش است..... ۶۷
- ۳-۷-۲- مشخص کردن مساله پژوهشی..... ۶۸
- ۳-۷-۳- انتخاب و نمونه گیری منابع تحلیل..... ۶۸
- ۳-۷-۴- تدوین روش مقوله بندی..... ۶۸
- ۳-۷-۵- تحلیل محتوا..... ۶۹
- ۳-۷-۶- تفسیر نتایج..... ۶۹

فصل چهارم (یافته‌های پژوهش)

- ۷۰-۱-۴- مقدمه.....
- ۷۱-۲-۴- معرفی کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی تحصیلی.....
- ۷۱-۱-۲-۴- کتاب تعلیمات اجتماعی سال اول دوره راهنمایی تحصیلی.....
- ۷۲-۲-۲-۴- کتاب تعلیمات اجتماعی سال دوم راهنمایی تحصیلی.....
- ۷۳-۲-۳-۴- کتاب تعلیمات اجتماعی سال سوم راهنمایی تحصیلی.....
- ۷۴-۳-۴- بررسی نمادهای تربیت مدنی در کتابهای درسی.....
- ۷۵-۱-۳-۴- بررسی نماد ساختار حکومت، کارکردها و قوای سه‌گانه آن.....
- ۷۷-۲-۳-۴- بررسی نماد روابط حکومت و مردم.....
- ۷۸-۳-۳-۴- بررسی نماد مکانیزمهای توزیع قدرت.....
- ۷۹-۴-۳-۴- بررسی نماد روابط دولت و اقتصاد.....
- ۸۰-۵-۳-۴- بررسی نماد دولت و خدمات اجتماعی.....
- ۸۲-۶-۳-۴- بررسی نماد ضرورت و کارکرد احزاب سیاسی.....
- ۸۳-۷-۳-۴- بررسی نماد سازمان‌های بین‌المللی و نظیر آن.....
- ۸۴-۸-۳-۴- بررسی نماد قابلیت اندیشه‌ورزی و نقادی.....
- ۸۷-۹-۳-۴- بررسی نماد احترام به دیگران و آرای آنان.....
- ۸۹-۱۰-۳-۴- بررسی نماد سعه صدر نسبت به نظرهای مخالف.....
- ۹۲-۱۲-۳-۴- بررسی نماد احترام به سنت‌های اجتماعی.....
- ۹۴-۱۳-۳-۴- بررسی نماد علاقه به رخدادهای مهم اجتماعی ملی و بین‌المللی.....
- ۹۶-۱۴-۳-۴- بررسی نماد تمایل به ارزش‌های مهم اجتماعی (عدالت، آزادی، غمخواری و اهتمام نسبت به دیگران).....

- ۴-۳-۱۵- بررسی نماد تمایل به نقادی و مخالفت با سنت‌های اجتماعی غیر معقول، تصمیم‌گیری‌های غیر مشروع و آرای سست دیگران ۹۸
- ۴-۳-۱۶- بررسی نماد توانایی انجام گفت‌وگوی موثر با دیگران ۹۹
- ۴-۳-۱۷- بررسی نماد شرکت در تصمیم‌گیری‌های گروهی و فعالیت‌های اجتماعی (رای دادن، شرکت در مراسم بزرگداشت فضیلت‌های اجتماعی) ۱۰۱
- ۴-۳-۱۸- بررسی نماد اطاعت از قانون هر چند با منافع شخصی هماهنگ نباشد ۱۰۳
- ۴-۳-۱۹- بررسی نماد استفاده موثر و نقادانه از رسانه‌های عمومی (به ویژه رسانه‌های مکتوب همچون روزنامه و مجله‌های سیاسی - اجتماعی) ۱۰۵

فصل پنجم (بحث و نتیجه‌گیری)

- ۵-۱- مقدمه ۱۰۶
- ۵-۲- نتایج پژوهش ۱۱۲
- ۵-۳- نتیجه‌گیری نهایی ۱۱۲
- ۵-۴- پیشنهادات کاربردی ۱۱۴
- ۵-۶- پیشنهادات پژوهشی ۱۱۵
- ۵-۷- محدودیت‌های پژوهش ۱۱۵
- منابع فارسی ۱۱۷
- منابع لاتین ۱۲۳

فهرست جداول

- ۲-۱- جدول اهداف اجتماعی آموزش و پرورش دوره‌ی راهنمایی تحصیلی..... ۲۹
- ۲-۲- ابعاد شناختی، عاطفی و رفتاری تربیت مدنی..... ۵۶
- ۴-۱- جدول فراوانی و درصد نماد ساختار حکومت، کارکردها و قوای سه‌گانه آن..... ۷۶
- ۴-۳- جدول فراوانی و درصد نماد روابط حکومت و مردم..... ۷۸
- ۴-۵- جدول فراوانی و درصد نماد دولت و خدمات اجتماعی..... ۸۲
- ۴-۷- جدول فراوانی و درصد قابلیت اندیشه‌ورزی و نقادی..... ۸۶
- ۴-۹- جدول فراوانی و درصد نماد احترام به دیگران و آرای آنان..... ۸۸
- ۴-۱۱- جدول فراوانی و درصد نماد سعه صدر نسبت به نظرهای مخالف..... ۹۰
- ۴-۱۳- جدول فراوانی و درصد نماد احترام به قانون و حکومت..... ۹۲
- ۴-۱۵- جدول فراوانی و درصد نماد علاقه به رخدادهای مهم اجتماعی ملی و بین‌المللی..... ۹۵
- ۴-۱۷- جدول فراوانی و درصد نماد تمایل به ارزش‌های مهم اجتماعی..... ۹۷
- ۴-۱۹- جدول فراوانی و درصد نماد توانایی انجام گفت‌وگوی موثر با دیگران..... ۱۰۰
- ۴-۲۱- جدول فراوانی و درصد نماد شرکت در تصمیم‌گیری‌های گروهی و فعالیت‌های اجتماعی.. ۱۰۲
- ۴-۲۳- جدول فراوانی و درصد نماد اطاعت از قانون..... ۱۰۴
- ۴-۲۵- جدول نهایی نمادهای تربیت مدنی در کتاب درسی تعلیمات اجتماعی سال اول راهنمایی.. ۱۰۷
- ۴-۲۶- جدول نهایی نمادهای تربیت مدنی در کتاب درسی تعلیمات اجتماعی سال دوم دوره راهنمایی..... ۱۰۸
- ۴-۲۷- جدول نهایی نمادهای تربیت مدنی در کتاب درسی تعلیمات اجتماعی سال سوم دوره راهنمایی..... ۱۰۹

۲۸-۴- جدول نهایی نمادهای تربیت مدنی در کتابهای درسی تعلیمات اجتماعی سال اول، دوم و سوم دوره

راهنمایی تحصیلی..... ۱۱۰

۲۹-۴- جدول نهایی بعد شناختی نهادهای تربیت مدنی در کتابهای درسی تعلیمات اجتماعی سال اول، دوم و

سوم راهنمایی..... ۱۱۱

۳۰-۴- جدول نهایی بعد عاطفی نهادهای تربیت مدنی در کتابهای درسی تعلیمات اجتماعی سال اول، دوم و

سوم راهنمایی..... ۱۱۲

۳۱-۴- جدول نهایی بعد رفتاری نهادهای تربیت مدنی در کتابهای درسی تعلیمات اجتماعی سال اول، دوم و

سوم راهنمایی..... ۱۱۳

فهرست نمودارها

- ۴-۲- نمودار فراوانی ساختار حکومت، کارکردها و قوای سه‌گانه آن.....۷۶
- ۴-۴- نمودار فراوانی نماد روابط حکومت و مردم.....۷۸
- ۴-۶- نمودار فراوانی نماد دولت و خدمات اجتماعی.....۸۲
- ۴-۸- نمودار فراوانی نماد قابلیت اندیشه‌ورزی و نقادی.....۸۷
- ۴-۱۰- نمودار فراوانی نماد احترام به دیگران و آرای آنان.....۸۹
- ۴-۱۲- نمودار فراوانی نماد سعه صدر نسبت به نظریات مخالف.....۹۰
- ۴-۱۴- نمودار فراوانی نماد احترام به قانون و حکومت.....۹۲
- ۴-۱۶- نمودار فراوانی نماد علاقه به رخدادهای مهم اجتماعی ملی و بین‌المللی.....۹۵
- ۴-۱۸- نمودار فراوانی نماد تمایل به ارزش‌های اجتماعی.....۹۷
- ۴-۲۰- نمودار فراوانی نماد توانایی انجام گفت‌وگوی موثر با دیگران.....۱۰۰
- ۴-۲۲- نمودار فراوانی شرکت در تصمیم‌گیری‌های گروهی و فعالیت‌های اجتماعی.....۱۰۲
- ۴-۲۴- نمودار فراوانی نماد اطاعت از قانون.....۱۰۴

فصل اول

کلیات تحقیق

۱-۱- مقدمه

از وظایف عمده موسسات تربیتی برنامه ریزی و آماده کردن افراد جهت زندگی اجتماعی است برای اینکه افراد بتوانند به طور موثر در زندگی اجتماعی شرکت کنند باید واجد شرایط و صلاحیتهای خاصی باشند، به عبارت دیگر تا افرادی که جامعه مهارتها و عادات معینی را در خود رشد ندهند نمی توانند وضعی توأم با موفقیت و رضایت خاطر در زندگی اجتماعی برای خود بوجود آورند. از طرفی پویایی و نشاط یک جامعه منوط به مشارکت فعالانه نسل جوان آن در امور مختلف جامعه است، نسلی که آگاهانه و با شخصیتی توسعه یافته بتواند در جامعه اش مشارکت همه جانبه داشته و نقش شهروندی خود را به خوبی ایفا نموده و در برخورد با مسائل و مشکلات منطقی بیندیشد و عاقلانه در جهت حل آن تصمیم گیری کند.

تربیت اجتماعی به شاگردان کمک می کند تا در فهم، توسعه و ارزش سنجی میراث های فرهنگی، ایجاد سازگاری در روابط اجتماعی، ایجاد توانایی همکاری و توافق با دیگران، ایجاد توانایی برای ابراز مخالفت به شکل منطقی و صحیح و همچنین ایجاد مهارت های ارتباطی و به کارگیری روش علمی در برخورد با مسائل اجتماعی توانا شوند (شریعتمداری، ۱۳۷۰: ۵۰)

به عبارت دیگر تربیت اجتماعی عبارت است از رشد و ایجاد آگاهی، بینش ها و ارزش ها، باورها و آداب و رسوم، مهارت ها و رفتارهای معطوف به زندگانی اجتماعی در دانش آموزان که بایستی علاوه بر سطوح اولیه انتقال فرهنگی دارای سطوح مبتنی بر انتخاب آزادانه، آگاهانه، انتقادی و ارزیابانه نیز باشد. نیاز امروز جامعه ایران حضور انسان هایی آگاه، مشارکت جو، حساس به مسائل جامعه، علاقه مند به تعامل و گفتگو است که در تمامی زمینه های خود داوطلبانه مشارکت داشته باشند.

اگرچه تعلیم و تربیت آدمی یکسره و تماماً وابسته به آموزش و پرورش رسمی نیست، اما باید اذعان نمود که جریان تعلیم و تربیت از طریق نهادهای رسمی یکی از مهم‌ترین، منظم‌ترین و شاید هدفمندترین بخش تعلیم و تربیت آدمی است که تأثیر آن را به گونه‌ای همه جانبه می‌توان در ابعاد فکری، علمی، اخلاقی، مذهبی، هنری، اجتماعی و سیاسی رشد و تربیت آدمی مورد بحث قرار داد.

اجتماعی کردن صحیح کودکان و آموزش مهارت‌های لازم به آنان همواره به عنوان یکی از اهداف عالی نظام تعلیم و تربیت بوده است. از آنجایی که آموزش و پرورش وظیفه آماده کردن نسل جدید را برای جامعه امروز بر عهده دارد، انتظار عموم از آموزش و پرورش در مرحله اول این است تا دانش‌آموزانی تربیت کند که در جامعه درست زندگی کنند و بتوانند مناسبت‌های اجتماعی‌شان را درست سازماندهی کنند. در این راستا برنامه‌های درسی و محتوای کتاب‌های درسی نقش ویژه‌ای را بر عهده دارند، کتاب‌هایی که با تأکید بر مفاهیم اجتماعی، روابط مطلوب و الگوی مناسب رفتار اجتماعی را به دانش‌آموزان عرضه می‌دارند.

۱-۲- بیان مسئله تحقیق

تربیت مدنی به معنای پذیرش ارزش‌ها، کسب معلومات و آموختن چگونگی مشارکت در زندگی اجتماعی است که در صورت عدم آموزش آن، اعضای جامعه اطلاعات کمتری راجع به نظام جامعه و نقش و تعهدات خود نسبت به آن خواهند داشت (محمدی، ۱۳۷۵: ۳۴)

انسان موجودی اجتماعی است و امروز در دنیایی زندگی می‌کند که به عصر اطلاعات و ارتباطات معروف است. اگر تعامل و ارتباط بین فرد با افراد دیگر جامعه و نیز با جوامع دیگر به وجود نیاید قادر به ادامه زندگی نخواهد بود پس انسان برای برقراری ارتباط صحیح نیاز به تبعیت از اصول شناخته شده و مورد قبول دارد تا رفتار و اعمال خود را با آنها وفق دهد، احساس تعهد و مسئولیت است که اعمال به وجود آمده را از درون کنترل و هدایت می‌کند و اگر افراد جامعه اعمال خود را آگاهانه و با کنترل تفکری خود را از درون سازمان دهند، بسیاری از معضلات و مشکلات خود به خود حل می‌شود و جامعه به سوی خوشبختی و سعادت حرکت می‌کند (فتیحی‌آذر، ۱۳۷۳: ۴۶)

امروز کمتر خانواده یا جامعه‌ای را می‌توان یافت که سرلوحه برنامه آن تربیت کودکان، نوجوانان و جوانان نباشد. زیرا کودکان امروز سازندگان فردا هستند و صرفاً به کمک برنامه‌های تربیتی که مناسب طراحی شده و به نحو مفیدی به اجرا درآورده باشد می‌توان کودک، نوجوان و جوان را آنچنان مجهز کرد که بتواند توانایی‌های بالقوه خود را باز شناسد و تبدیل به توانایی‌های بالفعل نماید و به طور موثر در سازندگی کشور خویش سهم باشد. این نکته را نیز نباید از یاد برد که امر تعلیم و تربیت با توجه به اهمیت خاص آن بسیار پیچیده و دشوار است و به همین جهت باید تدبیری اندیشید تا با انتخاب روش‌ها و شرایط مناسب تربیتی به این امر اقدام نمود. نقش مدرسه و نظام آموزشی تنها شامل برآورد اهداف درسی خاص نیست بلکه باید فراگیران را برای زندگی در جامعه آماده سازد. بنابراین باید چگونگی ارتباط صحیح افراد با یکدیگر، اصول بحث، چگونگی تعامل، نقش اجتماعی و نظایر آن به فراگیران آموخته شود، در غیر این صورت مفاهیم یاد گرفته شده در دروس خاص بی‌معنی است و یا در اصل به درد نخواهد خورد. اگرچه خانواده در رشد و مسئولیت اجتماعی نقشی را دارد اما باید گفت که بسیاری از هنجارها و اصول و قواعد اجتماعی در کلاس‌های درسی یاد گرفته می‌شوند.

آموزش و پرورش بزرگترین سازمان رسمی کشور است. این سازمان وظیفه آماده‌سازی نسل جوان را برای ورود به جامعه بر عهده دارد. اگر در گذشته مدارس تنها بر روی سوادآموزی و رهایی از جهل و بی‌سوادی تاکید می‌کردند امروز دارای وظیفه سنگین پرورش افرادی با بازدهی اجتماعی هستند. فارغ‌التحصیلان مدارس نه تنها باید قادر به استفاده صحیح از آموخته‌های علمی خود باشند بلکه در عین حال باید با وظایف یک فرد اجتماعی در جوامع شهری، صنعتی نیز آشنا باشند.

بدیهی است که نهاد آموزش و پرورش رسمی می‌تواند تاثیر مهمی بر رشد، تربیت و توسعه نگرش‌ها، ارزش‌ها، آگاهی‌ها، مهارت‌های اجتماعی دانش‌آموزان داشته باشد. در این معنا می‌توان گفت که اگر دانش‌آموزان در دوره کودکی و نوجوانی و به ویژه در مدرسه، آگاهی‌ها و مهارت‌های اجتماعی را تجربه نمایند فرایند رشد و تربیت اجتماعی آنان به خوبی دنبال نخواهد شد.

مدرسه به عنوان اولین نهاد رسمی که کودک به آن وارد می‌شود نقش تعیین‌کننده‌ای در جامعه‌پذیری، فرهنگ‌پذیری و تربیت مدنی دارد.

اگر بنا باشد که در مدارس ارزش‌ها و فضائل مدنی را رواج دهند، باید در برنامه‌ریزی درسی به امر تربیت مدنی و ابعاد آن (شناختی - عاطفی - رفتاری) توجه گردد و از آن جایی که نظام آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران متمرکز و معلم، برنامه و کتاب محورهای اساسی آموزش و یادگیری است و در بسیاری از موارد کتاب درسی تنها وسیله آموزشی است که در اختیار معلم و دانش‌آموز قرار دارد، لذا نقش کتاب به عنوان تنها منبع محتوای برنامه درسی بسیار مهم تلقی می‌شود و جای تعمق و بررسی فراوان دارد و از طریق آن محتوای لازم به فراگیران ارائه می‌شود. و از آن جایی که تربیت مدنی به معنای تربیت شهروند برای زندگی در جامعه مدنی است، در میان دروس، چگونگی انتخاب محتوای دروس تعلیمات اجتماعی تأثیر مستقیمی بر میزان دستیابی به هدف‌های فوق دارد. لذا هدف اصلی این پژوهش بررسی جایگاه تربیت مدنی در کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی در سال تحصیلی ۸۹-۸۸ می‌باشد تا موجب کسب بازخوردهای کلی جهت تصمیم‌های بعدی در مورد برنامه‌ریزی، تألیف، تجدیدنظر و اصلاح کتاب درسی مذکور شود.

۱-۳- اهمیت و ضرورت انجام تحقیق

تربیت اجتماعی با توسعه ملی، رابطه مسلم، ضروری و انکارناپذیر دارد و ظهور، رشد و توسعه در یک جامعه به تربیت اجتماعی در یک سطح مناسب ملی بستگی دارد. به قول "ژوزف اشپنگر"^۱ ((حد توسعه‌یافتگی اقتصادی، سیاسی، اجتماعی یک جامعه وابسته است به جهت‌دهی عناصری که در نظام آموزشی آن جامعه وجود دارد، یعنی دنیایی که در اذهان و درون افراد بشر قرار دارد و براساس آن می‌اندیشند و عمل می‌کنند)) (خاکی، ۱۳۸۴: ۲۱)

به عبارت دیگر رشد و توسعه در یک جامعه ظهور نخواهد کرد مگر پرورش اجتماعی در یک سطح مناسب ملی فراهم گردد تا هر یک از افراد به عنوان اجزای سیستم اجتماعی در تحقق هر چه بیشتر شاخص‌های توسعه و رشد اجتماعی نقش داشته باشد.

---

^۱ j.spengler

در هر جامعه‌ای متخصصان تعلیم و تربیت معتقدند که یکی از طرق اساسی افزایش بهره‌وری، تسریع و رشد یافتگی اقتصادی، اجتماعی، اعتلای کیفیت نیروی انسانی است، که این ارتقاء و اعتلاء به مدد تعلیم و تربیتی فعال، پویا و سازنده امکان‌پذیر است. چنین امکاناتی هنگامی فراهم خواهد شد که دست‌اندرکاران در نظام آموزشی جهت دستیابی به این امر به برنامه‌ریزی سنجیده آموزشی و درسی اقدام نمایند.

در میان عوامل متعددی از قبیل خانواده، مدرسه، سازمان و تشکیلات، امکانات و تدارکات، فرهنگ و کتاب، دانش‌آموز، معلم و نظام ارزشیابی که در امر آموزش موثرند، کتاب و مواد درسی جایگاه ویژه‌ای دارند، محتوای برنامه‌های درسی در برگزیده اساسی‌ترین خط‌مشی‌های اجرایی برای نیل به هدف‌های تعلیم و تربیت هستند، به همین جهت لازم است در تهیه و تدوین آنها نهایت دقت اعمال گردد برنامه‌های درسی و محتوای آن می‌تواند به بیدار ساختن روحیه مدنی، تعهد اجتماعی، توجه به دیگران و دوری از انزوا کمک نماید تا کودکان به شهروندانی آگاه و دلسوز تربیت شوند که ملت قوی‌تر را ایجاد خواهند کرد (کرم‌زادی، ۱۳۸۵: ۶۵)

یکی از اهداف کلی نظام آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران، اهداف اجتماعی است و اگر برنامه‌های درسی و محتوای کتاب‌های مربوط به برنامه‌ها با هدف‌های کلی و جزئی نظام آموزشی هماهنگ نباشند نمی‌توان نسبت به موثر افتادن آن امیدی داشت. با آگاهی به نقش و اهمیت کتاب درسی در پیشرفت امر آموزش ضرورت دارد تا به بررسی کتاب‌های درسی و تحلیل محتوای آن پرداخت. بررسی، تحقیق و تحلیل پیرامون هر یک از کتب درسی مسئولین امر برنامه‌ریزی درسی را یاری می‌نماید تا معضلات را شناسایی نموده و راهکارهای جدیدی را در چرخه نظام آموزشی کشور مورد توجه قرار دهند و با تعمق و وسعت نظر بیشتری به سازماندهی مواد درسی بپردازند. در میان دروس، در دروس تعلیمات اجتماعی است که می‌توان مفاهیم نظم، قانون، آزادی، تساهل و اصل شهروندی را به دانش‌آموزان تعلیم داد، با توجه به این امر هدف این پژوهش بررسی جایگاه تربیت مدنی در کتاب‌های تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی است تا مشخص شود که محتوای کتاب‌های تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی روی چه مفاهیم و حوزه‌های تربیت مدنی تأکید دارند.

۱-۴- اهداف پژوهش

۱-۴-۱- هدف اصلی پژوهش

هدف اصلی این پژوهش مطالعه جایگاه تربیت مدنی در کتابهای درسی تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی تحصیلی است.

۱-۴-۲- هدفهای ویژه پژوهش

هدفهای ویژه این پژوهش بدین قرار است:

- ۱- شناسایی بعد شناختی تربیت مدنی در کتب تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی تحصیلی
- ۲- شناسایی بعد عاطفی تربیت مدنی در کتب تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی تحصیلی
- ۳- شناسایی بعد رفتاری تربیت مدنی در کتب تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی تحصیلی

۱-۵- پرسشهای پژوهش

سوال اصلی

جایگاه تربیت مدنی در کتابهای درسی تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی تحصیلی چگونه است؟

سوال فرعی

محتوای کتاب تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی تحصیلی به تفکیک پایه به چه میزان بر بعد شناختی تربیت مدنی تأکید دارند؟

محتوای کتب تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی تحصیلی به تفکیک پایه به چه میزان بر بعد عاطفی تربیت مدنی تأکید دارند؟

محتوای کتب تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی تحصیلی به تفکیک پایه به چه میزان بر بعد رفتاری تربیت مدنی تأکید دارند؟

۱-۶-۱- تعریف مفاهیم و اصطلاحات

۱-۶-۱-۱- تعریف نظری برنامه درسی:

برنامه درسی عبارت است از کلیه فعالیت‌های یاددهی - یادگیری به منظور تغییر رفتار یادگیرنده و ارزشیابی آن (لوی، ۱۳۷۵: ۲۰)

۱-۶-۱-۲- تعریف عملیاتی برنامه درسی:

در این پژوهش، برنامه درسی، برنامه‌ای است در یک موضوع درسی خاص (تعلیمات اجتماعی) در طول یک دوره تحصیلی (راهنمایی).

۱-۶-۱-۳- تعریف نظری کتاب درسی:

موضوع معینی از مطالب را بررسی می‌کند، به طور منظم توسط سازمان آموزش و پرورش تهیه شده است، برای سطح خاصی از آموزش به کار می‌رود، مانند یک منبع اصلی درباره‌ی مطالعه‌ی یک موضوع در یک رشته معینی مورد استفاده قرار می‌گیرد. (شعاری‌نژاد، ۱۳۸۶: ۲۰)

۱-۶-۱-۴- تعریف عملیاتی کتاب درسی:

کتاب درسی در این پژوهش محتوای مدونی است که دربردارنده مطالب تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی تحصیلی به تفکیک سه سال تحصیلی اول تا سوم راهنمایی می‌باشد.

۱-۶-۱-۵- تعریف دوره راهنمایی تحصیلی:

دوره راهنمایی پس از دوره ابتدایی (مرحله اول تعلیمات عمومی) آغاز می‌شود و مرحله دوم تعلیمات عمومی به شمار می‌رود، معمولاً گروه سنی یازده تا سیزده ساله در این دوره تحصیل می‌کنند. (صافی، ۱۳۸۶: ۳۰)